

חידה ושמה חיד"א

ספריו של הרב חיים יוסף דוד אזולאי – החיד"א – משקפים התמודדות של אדם שנסע בין קהילות יהודיות בעולם וחצה גבולות תרבותיים. סקירת יצירתו מעלה אפשרויות לקיום יהודי אחר

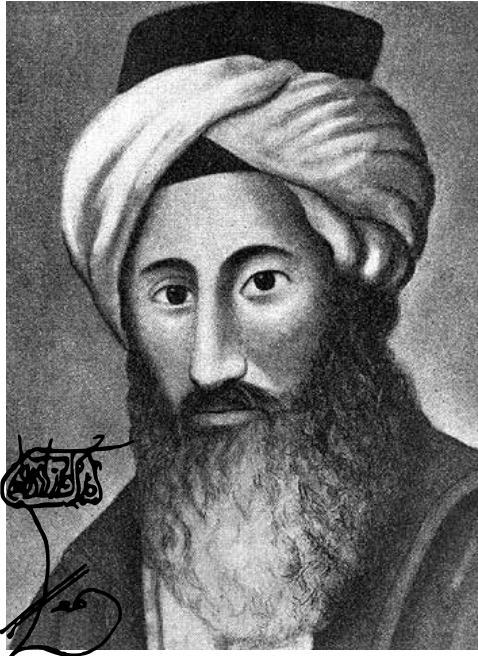

הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד"א, הוא אחת הדמויות יוצאות הדופן והמרתקות בהיסטוריה היהודית של המאה ה-18. הוא נולד בירושלים לאב ממשפחת רבנים ומקובלים ששורשיה בגירוש ספרד, ולאם שאביה הגיע מאשכנז. בין מוריו הדגולים היו הרב יונה נבון, רבי חיים בן עטר המכונה אור החיים הקדוש על שם ספרו, והמקובל הנודע רבי שלום שרעבי. עוד לפני הגיעו לגיל מצוות נשא החיד"א שמונה דרשות בציבור. לאורך חייו כתב 106 חיבורים, ו-57 מהם הודפסו. החיד"א חיבר ספרי הלכה אחדים, והידוע שבהם הוא 'ברכי יוסף' על השולחן ערוך, וספרי פרשנות, דרש, קבלה, מוסר, תפילות וקובצי מעשיות. הוא היה מראשוני הביבליוגרפים העבריים, וקשה לחשוב על סקירות חשובות מאלה שכתב על ספרים שונים ועל מחבריהם. החיד"א אף כתב יומן אוטוביוגרפי מקיף שנדפס תחת הכותרת 'מעגל טוב השלם'. מפעל אדיר זה נעשה ברובו תוך כדי מסעותיו ברחבי העולם.

סֵבֵב הוֹלֵךְ הָרוֹחַ
 מרחבים תרבותיים בעולמו
 של החיד"א
עודד כהן
 מאגנס, תשפ"ג, 438 עמ'

עודד כהן
סֵבֵב הוֹלֵךְ הָרוֹחַ
 מרחבים תרבותיים בעולמו של החיד"א

השד"ר הנודד. דיוקן נפוץ של החיד"א וחתמתו

כבר בצעירותו עסק החיד"א בצורכי ציבור, ואף במקום פטירתו ליוורנו שימש כרב הקהילה. שמחת תורה בבית הננסת בליוורנו, סולומון הארט, 1850 המזאון היהודי של ניו יורק

החיד"א חצה לא רק גבולות פיזיים אלא גם גבולות מנטליים ואינטלקטואליים, והתוודע למודרניות שהתפתחה במערב אירופה ובמרכזה

תכנן לשוב ארצה, אך הדבר לא עלה בידו והוא נפטר בליוורנו בי"א באדר תקס"ו (1806) ונקבר בה. החיד"א היה הרבה יותר מנוסע רגיל. כאלה לא חסרו במאה ה-18, ומקצתם אף הוציאו שם רע למקצוע השד"רות. ייחודו של החיד"א היה ביכולתו לחצות לא רק גבולות פיזיים אלא גם גבולות מנטליים ואינטלקטואליים. הוא התוודע למודרניות שהתפתחה במערב אירופה ובמרכזה במאה ה-18, מאה סוערת ורבת תהפוכות שבמהלכה תפס המדע מקום מרכזי בתודעה ובתרבות המערבית, התחוללו המהפכות הדמוקרטיות בארצות הברית ובצרפת, והתרחשו תהליכי שינוי עמוקים גם בכלכלה ובתרבות.

החיד"א התנהל במקומות שבהם עבר כבן בית, ויישם ביצירתו התורנית את התפיסות שקלט מסביבתו. עיסוקו בכתיבה אוטוביוגרפית מלמד על אימוץ העמדת היחיד במרכז. ביצירותיו 'שם הגדולים' ו'ועד לחכמים', העוסקות בקורות חייהם של מחברי ספרים, הוא עשה שימוש בכלים פילולוגיים שהיו מקובלים במחקר ההומניסטי בתקופתו. גם יצירתו ההלכתית מלמדת על מודעות למהדורות שונות הנבדלות זו מזו, ולהבדלים בין חיבורים שנדפסו לכאלה שנותרו בכתב יד.

באופן מפתיע, דמותו של החיד"א טרם זכתה למחקר עדכני מקיף וממצה, למעט ספרו של מאיר בניהו 'רבי חיים יוסף דוד אזולאי' שראה אור ב-1959. ייתכן כי הדבר נובע מהיעדר דרמה גדולה בחייו – הוא לא יום התעוררות משיחית, לא יצר תנועה דתית ולא היה מעורב בפולמוסים ובמריבות; וייתכן כי תרמה לכך הרתיעה מפני כתיבה ביוגרפית שאפיינה את מדעי היהדות במשך שנים רבות. נראה כי גם

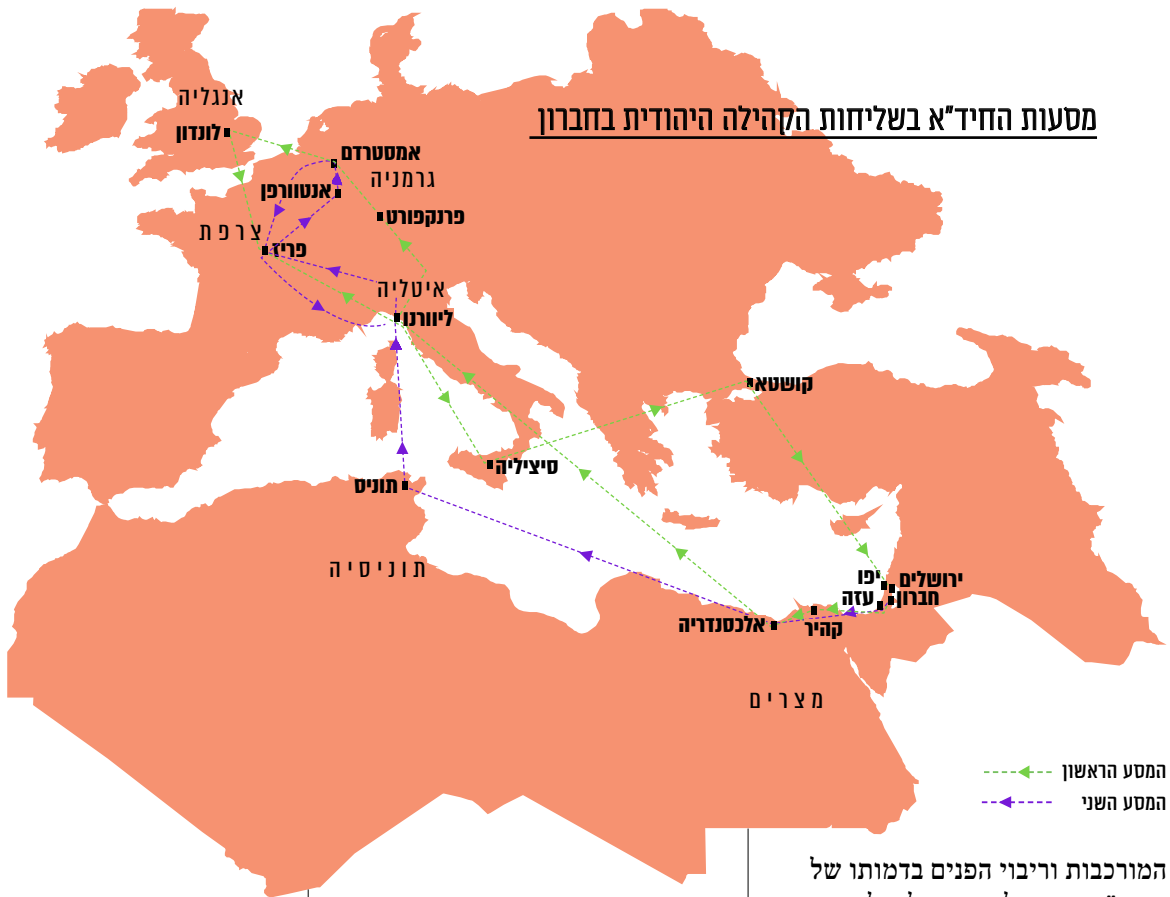
מסעות חייו

החיד"א יצא למסעו הראשון ב-1753, בגיל 29, כשד"ר מטעם הקהילה היהודית בחברון. בחמש שנות המסע הוא עבר בין קהילות שונות באיטליה, בגרמניה, בהולנד, באנגליה, בצרפת, בסיציליה ובתורכיה. ב-1772 הוא יצא למסע שד"רות שני, גם הוא מטעם קהילת חברון, ובמהלכו שהה במצרים, בתוניסיה, באיטליה, בצרפת, בהולנד ובבלגיה. במהלך המסע הזה, בהיותו בתוניס, קיבל את הבשורה על פטירת אשתו. ב-1778 השתקע החיד"א בליוורנו ושימש כרב הקהילה בפועל, אף שסירב לקבל מינוי רשמי. הוא גם נישא שם בשנית ופרסם את ספריו. הוא

מסעות החיד"א בשליחות הקהילה היהודית בחברון

המסע הראשון
המסע השני

הרב חיים יוסף דוד אזולאי הוא מהדמויות הרבניות הבודדות שעבורן המפגש בין המודרנה למסורת לא היה רגע של משבר אלא של רצף, המשכיות ואתגר

התעצבה אישיותו, את הביוגרפיה שלו ואת מסעותיו לאורך חופי הים התיכון ובאירופה. שלושת השערים מוקדשים לשלוש יצירות מרכזיות של החיד"א: השער הראשון עוסק ב'מעגל טוב' – יומני המסע של החיד"א שקובצו ב-1934 לחיבור אחד. הם מתמקדים אמנם במסע הפיזי, אך אפשר לזהות בהם גם את המסע התרבותי והתודעתי שעבר החיד"א במהלך מסעותיו.

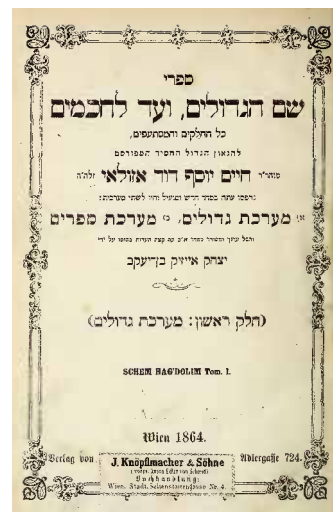
השער השני מוקדש לספר 'שם הגדולים', החיבור המזוהה ביותר עם החיד"א שהודפס עוד בחייו. מדובר ביצירה חדשנית לזמנה – אנציקלופדיה לספרים ולמחבריהם, המארגנת את כלל היצירה היהודית לדורותיה וסוקרת את דמויותיהם של מחברי הספרים. בין השורות אפשר לזהות את מסעו הביבליוגרפי של המחבר בספריות, בגניזות ובאוספי ספרים ובכתבי יד. השער השלישי מוקדש למסעו ההלכתי של החיד"א כפי שהוא משתקף בחיבור 'ברכי יוסף' – פירוש לשולחן ערוך

המורכבות וריבוי הפנים בדמותו של החיד"א הביאו לדחיקתו לשולי המחקר ההיסטורי. ספרו החדש של עודד כהן – 'סבב הולך הרוח' – מרחבים תרבותיים בעולמו של החיד"א – הוא תיקון אמיתי לעוול ההיסטורי הזה. כפי ששמו מעיד, הספר אינו חיבור ביוגרפי, והמסע שבו הוא מתמקד אינו מסע גאוגרפי אלא בעיקר תרבותי ותודעתי.

מסע אל הספרים

הספר הוא פרי עבודת מחקר מעוררת השתאות. מתברר כי כל רז בכתביו של החיד"א לא אניס לו לכהן המודע לקוצו של כל יו"ד בכתבי היד ובמהדורות הדפוס השונות של החיבורים. אין מדובר בדקדקנות לשמה, אלא בניתוחים מעמיקים המדגימים את הרבדים השונים שבחיבורים, את השינויים שחלו בהם במהלך שנות היצירה, ואת מידת הנאמנות למקור של המהדורות השונות. בספר מבוא ושלושה שערים. לאורך המבוא סוקר המחבר בפירוט את הרקע ההיסטורי של הקהילה היהודית בירושלים בשנים שבהן פעל החיד"א ושבהן

בחיבוריו השניל החיד"א לעשות שימוש בכלים הפילולוגיים והביבליוגרפיים שרכש במסעותיו. אחדים מספריו

שהודפס גם הוא בחיי המחבר. כהן מנתח את אופן כתיבתו של החיבור לאורך שנים, בעת שהחיד"א למד את השולחן ערוך, ובמקביל לתחנות השונות שעבר במסעותיו ולחיבורים שאליהם נחשף בזמנים ובמקומות אלה. ביצירה זו באים לידי ביטוי הכישרים הביבליוגרפיים והפילולוגיים העומדים גם ביסודו של 'שם הגדולים'. ב'ברכי יוסף' השימוש בשיטות אלה אינו עיוני אלא הלכתי, ומבטא את יכולתו של החיד"א להפנים את הערכים ואת הכלים האינטלקטואליים שהמודרנה חידשה ולהתאימם לצרכים ההלכתיים והלמדניים של תלמיד חכם בעל שיעור קומה כמוהו.

התוצר הסופי הוא מסע לתודעתו ולנפשו של החיד"א, לעולם הספר והרוח המתגלה לעיניו, עולם שהוא מעורב בו הן ככותב המתעד והמסדר את המורשת הספרותית היהודית, והן כרב וכפוסק הלכה מהשורה הראשונה. כהן השכיל לעמוד על ייחודו של החיד"א, על החד פעמיות של פעילותו הספרותית לגווניה, ועל העולמות השונים שבהם היא מתרחשת במקביל. התוצאה היא תמונה מורכבת ומעוררת מחשבה, המעמידה את החיד"א במקום הראוי לו בהיסטוריה של הספר היהודי ושל המודרנה היהודית. דווקא בשל מקוריותו וראשוניותו של מחקר חשוב זה הוא היה ראוי לעבודת עריכה מהודקת יותר לקראת הוצאתו לאור כספר. שלא בטובתו, ניכר כי החיבור הוא עיבוד של עבודת דוקטור שכתב כהן. החלוקה הפנימית של הספר מסורבלת והוא רווי בציטוטים מכתביו של החיד"א

שיש להם מקום בעבודת מחקר, אך הם מאריכים את הספר ומקשים על רצף הקריאה. לו היה המחבר מסכם את טיעונו ומביא רק דוגמאות מעטות כדי להבהיר הוא היה מקל על קהל הקוראים ומגיש להם חיבור ברור וקריא יותר. למרבה הצער תופעה זו חוזרת על עצמה בספרים רבים המבוססים על עבודות דוקטור, והיא מרחיקה אותם מהקוראים המשכילים אשר היו בעבר חלק משמעותי מקהל היעד של הספרות האקדמית, ולמרבה הצער נדחקו ממנה בשנים האחרונות.

לגשר בספרים

ההיסטוריה היהודית המודרנית עומדת בסימן תחושת השבר ביחסים שבין היהדות למודרנה. מאז השליש הראשון של המאה ה-19 ועד ימינו החברה היהודית מגדירה את עצמה ביחס למערכת הצירים המתוארת כניגוד בין מודרנה למסורת או כניגוד בין מודרנה ליהדות. זו מערכת שנקודת המוקד שלה היא נקודת שבר. הרב חיים יוסף דוד אולאי הוא מהדמויות הרבניות הבולדות שעבורן המפגש בין המודרנה למסורת לא היה רגע של משבר אלא של רצף, המשכיות ואתגר. ספרו של עודד כהן מעצים נקודה זו ומעורר מחשבות באשר לאופן שבו יכלו יחסי היהדות והמודרנה להתפתח בנסיבות אחרות. □

ד"ר מוטי בנמלך מלמד בחוג להיסטוריה במכללת הרצון מחבר הספר 'שלמה מלכו – חייו ומותו של משיח בן יוסף'

